

Tieteen ulkopuolisen rahoituksen vallasta

ARI KORHONEN & KATARIINA MÄKINEN

Tieteen rahoitus suuntaa tiedettä sekä ilmeisin että vähemmän ilmeisin tavoin, mutta rahoituksen materiaalisista ja käytännöllisistä ehdoista ja seurauksista on yllättävän vähän keskustelua – etenkin suhteessa säätiöiden kaltaisiin omaehtoisiin tutkimuksen rahoittajiin. Millaista paikkaa tieteen ulkopuoliseksi sanotut rahoittajat pelaavat, millaista valtaa ne käyttävät tai – jos näin voi sanoa – mitä ne oikeastaan haluavat? Seuraavassa tarkastelemme näitä kysymyksiä symbolisen pääoman, läpinäkyvyyden sekä ajallisuuden ja riskienhallinnan teemojen avulla. Tarkoituksemme on etsiä sellaisia ajattelun tai käsitteellistämisen polkuja, joita seuraamalla rahoituksen valtaa voisi ymmärtää myös muutoin kuin vain yksinkertaisena kamppailuna tieteen ideaalien ja rahoittajien julkilausuttujen intressien välillä.

Keskustelu tieteen ja tutkimuksen rahoittamisesta kytkeytyy sekä tiedepolitiikan ikuisuus-kysymyksiin – tieteen päämäärät ja sen yhteiskunnalliset merkitykset – että kysymykseen työn arvosta. Ajatus tieteen merkityksestä yhteisen hyvän ja sivistyksen takaajana on jo vuosikatoja toiminut perusteluna tutkimustyön arvolle. Tutkimustyö on nähty paitsi yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti arvokkaana myös taloudellisen panoksen arvoisena. Tämä tieteen arvostuksen turvasatama on kuitenkin viime aikoina syystäkin vavissut, kun länsimaisen tieteen osallisuus aikamme polttavimpien ongelmien synnyssä on käynyt ilmeiseksi. On tullut tarve epäillä tieteen

keskeisiä periaatteita, niin neutraaliutta kuin sivistystä ja edistystäkin. Tieteen rahoittamista koskevat kehityskulut eivät ole näistä epäilyksistä erillisiä vaikka niillä oma historiansa onkin.

Viime vuosikymmeninä tieteen rahoitusta koskevista huolista suurimpia on ollut tieteen instituutioiden perinteisen autonomian kaventuminen. Yliopistojen muodonmuutosten keskeisiä piirteitä on nimenomaan se, että yhtäältä niiden kautta kulkeva tieteen perusrahoitus on supistunut ja toisaalta niiden hallinnon autonomisuus ja sisäinen demokraattisuus on kaventunut. Huolena on ollut erityisesti taloudellinen valta ja taloudellisten intressien voimistuminen siinä, miten tiede toimii ja suuntautuu (esim. Kuusela et al. 2022). Tieteen tekijöiden suunnasta näihin huoliin on reagoitu ymmärrettävästi vastustamalla. Vastustus on ollut tärkeää ja välttämätöntä, koska talouden ja teollisuuden etua ajavien tavoitteena on ollut saada tiukempi ote siitä, mitä tutkitaan, ja millä tavalla tutkimus palvelee taloudellista ja mitattavissa olevaa arvon muodostusta.

Taloudellisten intressien paineeseen on usein vastattu puolustamalla perinteistä sivistysyliopistoa. Sivistysyliopiston puolustaminen tai sen ajanmukaistaminenkin ovat pyrkimyksiä, joiden ytimessä voi sanoa olevan ajatus tieteen yleisestä reflektiivisyydestä. Luottamus tähän ideaaliin on vahva: siihen tukeutumalla ja sitä aina uudelleen tulkitsamalla ajatellaan olevan mahdollista pitää yllä tilaa, jossa tiede voi arvioida omia lähtökohtiaan, oletuksiaan ja niitä voimia

joiden puitteissa tutkimusta tehdään. Tässä läh-
tökohtanamme on kuitenkin kysymys siitä, missä
määrin usko reflektion voimaan on itse asiassa
idealistinen ja abstrakti. Ajatuksenamme on
että vaikka reflektion määrä lisääntyy – esimer-
kiksi rahoitusta hakevan on itse selvittettävä tut-
kimuksen vaikuttavuutta, julkista näkyvyyttä ja
riskienhallintaa – voi silti kysyä mihin katse tässä
peilailussa kohdistuu. Lisääkö tämä tutkailu käsi-
tystämme siitä, mitä rahoituksen suhteen tapahtuu?
Reflektiivisyyden ideaali kertoo tarinan
muodossa toiminnan kohtaamista ristiriidoista,
ongelmista ja kysymyksistä, jotka toimija kuiten-
kin onnistuu ratkaistamaan omin voimin: ikään
kuin ratkaisun lähtökohta ja voimanlähde olisi-
vat aina toimijan perustavissa tekijöissä, jossakin
lopulta muuttumattomassa syvässä ytimessä, jota
toimijan voittokulku ilmentää.

Kun käy läpi vastauksia kysymykseen tutkimus-
rahoituksen vaikutuksesta tieteen päämääriin ja
suuntiin, saman idealismin voi huomata olevan
läsnä. Näkemys rahoituksen vaikutuksesta näyt-
täisi useimmiten olevan se, että mitään vaikutusta
ei pitäisi olla edes olemassa. Ajatuksena on, että
tieteen neutraalius käy yksiin rahoituksen neutraaliuden kanssa. Tämä on toki tärkeä periaate,
ja siitä tulee pitää kiinni riippumattoman tieteen
mahdollisuuden vaalimiseksi. Kiinnostavaa tässä
on kuitenkin se tapa, jolla luottamus neutraaliuden periaatteeseen säilyy. Tieteen tekemisen ja rahoittamisen neutraalius nimittäin rakentuu paitsi yleisten periaatteiden myös tiettyjen konkreettisten ja materiaalistien käytäntöjen varaan.

Periaatteiden ja käytäntöjen suhdetta on mah-
dollista ymmärtää tarkastelemalla esimerkiksi
vertaisarviointijärjestelmää, jota koskeva tutki-
mus avaa mahdollisuuden oleelliseen näkökul-
man vaihdokseen. Vaikka vertaisarviointi todella
on nykyisen länsimaisen tieteen tekemisen kes-
keinen rakenteellinen tekijä, sen voi nähdä kah-
della radikaalisti erilaisella tavalla. Idealistisesti
katsoen se on periaate, joka tuottaa tieteen
totuuden ja jonka ongelmat ovat vain merke-
jä siitä, että periaatetta ei ole seurattu oikein.
Vertaisarvioinnin voi kuitenkin myös nähdä jär-
jestelmänä, jonka synty on historiallisesti paikan-
nettavissa, joka on sidoksissa materiaaliseen ja

sosiaaliseen elämään kaikessa sotkuisuudessaan
ja joka käytännössä tuottaa myös muita vaiku-
tuksia ja palvelee myös muita päämääriä kuin
tieteen totuus.

Näin siis tiettyjen ideaalien lähdyttämät
järjestelyt toimivat ja vaikuttavat aivan muilla
tavoilla, kuin millä niiden ideaalisesti katsoen
pitäisi. Sama pätee tieteen rahoitukseen: vaikka
olisikin sinänsä hyvä, että rahoituksessa tai sen
toimijoiden itseymmärryksessä vaalitaan neutraaliuden ideaalia, yksinomaan tätä ideaalia tarkas-
telemalla ei synny mielekäästä käsitystä siitä, mitä
toiminnassa tapahtuu, tai millaisia vaikutuksia
sillä on. Tieteen rahoituksen kriittisen tarkastelun
on siis lähde siitä, että tieteen rahoitus ei ole
neutraalia, vaan se suuntaa tiedettä ja tutkimusta
sekä niiden tekemisen tapoja paitsi talouden ja
teollisuuden intresseistä lähtien myös tieteen
sisäisiin intresseihin ja ristiriitoihin kytkeytyen
tai niihin ulkopuolelta vaikuttaen.

Kovin vähän on puhuttu siitä, millaista tämä
vaikuttaminen tai suuntaaminen on – etenkin sel-
laisten toimijoiden kohdalla, joiden ääneen lau-
sutut tavoitteet tai periaatteet perustuvat ajatuk-
seen ”yleisestä tieteen edistämisestä” välittömien
poliittisten tai kansallisten tavoitteiden yli ja ohi.
Tällaisia toimijoita ovat esimerkiksi tiedesää-
tiöt, joiden vaikutus tutkimuksen rahoitukseen
Suomessa on merkittävä. Tarkoituksemme ei ole
kiistää tai edes kritisoida sitä, millaisin kritee-
rein tutkimusta nykyään arvioidaan, vaan yrittää
hahmottaa, kuten vertaisarvioinninkin kohdalla,
mitä muuta kuin puhdasta ja usein onnistunutta-
kin mittaamista on käynnissä silloin, kun tiedettä
arvioidaan ja rahoitusta jaetaan.

Rahoituksen symbolinen pääoma

Kun haluaa tutkia säätiöitä ja niiden toimintaa,
voi aluksi avata vaikkapa Alfred Kordelinin sääti-
ön verkkosivut. Tällöin koko ruudun täyttää liik-
kuva taustakuva, jossa Kansallisarkiston tiloissa
selaillaan kirjoja, halaillaan ja haistellaan käpy-
jä. Taustavideon päällä on teksti: ”Rakennamme
suomalaisen tieteen, taiteen ja sivistyksen tule-
vaisuutta.” Tämä viaton teesi käy tarinan tasolla
hyvin yhteen sen ajatuksen kanssa, että tieteen

rahoittajana säätiön tarkoituksena on nimenomaan yleinen tieteen edistäminen ja rahoitusta jaetaan tieteen omien arviointikäytäntöjen mukaisesti: tieteelliseen laatuun pohjaavia päätöksiä tekevät tiedeyhteisön edustajat itse - tai heitä ainakin on mukana päättämässä. Mutta miten säätiö toimii käytännössä? Mitä säätiön toiminnassa tapahtuu, kun sitä katsoo kokonaisuudessaan, jos siis ei katsota vain säätiön rahoitusmyöntöjä vaan sen käytäntöjä aina viestintään ja sen luomiin mielikuviin asti?

Käytännöllisellä ja materiaalisella tasolla säätiöiden toiminta onkin kiinnostava asia. Kordelinin säätiön toiminta on myöntöjen lisäksi vähäistä, mutta sellaiset toimijat kuin Koneen säätiö, Suomen Kulttuurirahasto ja Maj ja Tor Nesslingin säätiö tekevät aktiivisesti asioita, jotka eivät liity suoraan tieteen rahoittamiseen, sekä jakavat rahojaan ja suuntaavat resurssiaan perinteisen vertaisarviointiin perustuvan julkaisu- ja tutkimuksen ulkopuolelle. Esimerkiksi Suomen Kulttuurirahasto edistää omia hankkeitaan, joiden ”ideat syntyvät Rahaston sisällä, eivät ulkopuolella kuten apurahatoiminnassa”. Kulttuurirahaston omat hankkeet ovat rahaston oman viestinnän mukaan ”aktiivisia toimia suomalaisen kulttuurin edistämiseksi”, ja vertaisarvioinnin sijaan niiden rahoituksessa lähdetään ”laajemmasta suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta” (Suomen Kulttuurirahasto 2023). Nesslingin ja Herlinien säätiöillä on puolestaan Helsingissä ”Puistokatu 4 - Tieteen ja toivon talo” ravintoloinen. Miten tällaiset toimintamuodot ja käytännöt, tapahtumat, residenssit, viestintä ja konkreettinen näkyvyys kaupunkitilassa vaikuttavat tieteen suuntautumiseen? Ja miten näistä vaikutuksista voisi saada otteen, miten ne tulisi ymmärtää?

Kun katsotaan yksinkertaisesti hahmottuvien mittaamisen ja arvioinnin käytäntöjen ohi tai yli, rahoituksessa ja sen myöntämisessä ei ole kyse vain yksinkertaisista tieteellisistä sisällöistä vaan myös monimutkaisesta logiikasta, joka koostuu identiteeteistä, meriiteistä, puheentavoista ja siitä, miten nämä kulloinkin käyvät yksiin vallitsevien ymmärrysten ja diskurssien kanssa. Tieteellisen työn sijaan kyse on siis pikemminkin siitä, millainen kokonaisuus

syntyy, millainen itseys rakentuu: on myönnettävä, että tutkijat ovat subjekteja siinä missä muutkin yhteiskunnan ja työelämän jäsenet ja niiden piirissä toimivat. Tutkijat haluavat, tuntevat, reagoivat ja esittävät itsensä aina tiettyillä tavoilla.

On ehdotettu, että nykyisessä julkisuuden kautta rakentuvassa maailmassa toimijoita, myös tieteen subjekteja, on ajateltava niiden tapojen kautta, joilla ne ovat suhteessa maailmaansa olipa kyse sitten foucault’laisesta tai nietzscheläisestä esteettisestä suhteesta tai juuri sosiologiassa vakiintuneesta reflektiivisestä suhteesta. Näitä kaikkia yhdistää se, että itseys on dynaaminen suhde, joka ei ole mitään subjektiivista, mielivaltaista tai satunnaista. Subjektit ovat olemassa vain niissä materiaalisissa, yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa tilanteissa, jotka eri tavoin tunnustavat, legitimoivat ja kieltävät ne – eli panevat subjektit paikalleen, heittävät tiettyyn paikkaan yhteiskunnassa.

Sosiologi Beverley Skeggs, joka tunnetaan erityisesti yhteiskunnallisen luokan teoreetikkona sekä siitä, että hän ajattelee luokan ja pääoman merkitystä taloudellista sanastoa laajempaan, on kirjoittanut paljon juuri niistä tavoista, joilla subjektit tulevat pistetyiksi paikoilleen erilaisten materiaalien ja symbolisten vallankäytön muotojen avulla. Tässä yhteydessä Skeggs teoretisoi – Bourdieuta seurailleen – pääoman symbolista muotoa eli tasoa, jolla pääoman eri muodoista, taloudellisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta, tulee niiden tunnustamisen ja legitimoinnin kautta yhteiskunnallisesti vaikuttavia. Nimenomaan symboliseksi tullessaan pääoma tuo mukanaan vallan, ja juuri pääomien tunnustamatta jääminen osaltaan tuottaa yhteiskunnan alisteiset asemat. (Skeggs 1997; 2014.) Akateemisesta työstä puhuessaan Skeggs onkin kirjoittanut siitä, miten ”tieteen ja työllistymisen vaihtokurssit ja markkina-arvot” määrittävät tutkimusta ja tiedon tuotantoa (Skeggs 2014, 102). Ja juuri symbolisena pääomana tämä vaikuttaminen tapahtuu: kun toimijoiden, tutkijoiden ja hankkeiden ominaisuudet, suoritukset ja positiot tulevat tunnustetuiksi, niistä tulee meriittejä, asiantuntijuutta ja vakuuttavuutta, ja ne alkavat painaa ja toimia vallan rakenteissa.

Skeggsin teoretisoimalle symboliselle järjestelmälle olennaista on yhtäältä moraalisen ja taloudellisen sfäärin yhteenkietoutuminen: järjestelmä perustuu erilaisille moraaliarvostelmille ja oikeudelle asettaa yhteiskunnallisia arvoja ja arvostuksia, jolloin symbolinen valta tulee yhteen taloudellisen vallan kanssa. Toisaalta kysymys on näkökulmasta. Kun tieteellisen tiedon tuottaminen on yhteydessä yhteiskunnalliseen hierarkiaan ja erilaisiin tunnistamisen ja tunnustamisen kehiin, se on näkökulmasidonnaista. Tämä tarkoittaa, että tietyt olemassa olevat yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ehdollistamat tiedon muodot määrittävät sitä, kuinka uutta tietoa on mahdollista tuottaa, ja miten ihmiset oppivat tuntemaan maailman, toisensa ja itsensä. Tiedon tuotannon paikantaminen erilaisiin valittuihin mutta piiloon jääviin näkökulmiin mahdollistaa esimerkiksi sellaisen yhteiskunnallisen tutkimuksen, jonka katse maailmaan toistuvasti ohittaa vaikkapa kysymyksen hoivasta – tai tutkimukseen itseensä sisältyvän maailman rakentamisen.

Symbolisen pääoman näkökulmasta rahoituksen tietoa ja tutkimusta suuntaava vaikutus avautuu yksinkertaista poliittista tai taloudellista intressiä monimuotoisemmaksi. Kysymys on syvempi ja vaikutuksen logiikka monimutkaisempi. Kun Skeggs kuvaa, miten pääoma ja sen tuottama ja mahdollistama näkökulma ehdollistaa sitä, miten ihmiset voivat tuntea toisensa ja itsensä, hänen kritiikkinsä kohteena ovat erityisesti 1990-luvun refleksiivisen individualismin teoreetikot, jotka olivat paitsi sokeita omalle asemalleen ja sen tuotamille näkökulmille myös itse oman teoriansa keskipisteitä. Tämänkaltaisen symbolisen vallan kysymys on edelleen akuutti suhteessa tiedon ja rahoituksen politiikkaan. On oleellista huomata, että neutraalina ja intressittömänä esiintyvä tiede pysyttelee sokeana juuri symbolisen vallan määrittämille tiedon tuottamisen ehdoille. Tällainen sokeus ei suinkaan ole vain ikään kuin reflektiomalla korjattavissa oleva puute vaan keskeinen osa sitä, miten pääoma symbolisena toimii. Symbolinen järjestelmä on nimittäin oleellisesti ulossulkemisen järjestelmä. Se tunnustaa sellaisia identiteettejä, asemia ja toimintoja, jotka ovat yhteiskunnallisen järjestyksen mukaisia

ja jättää tunnustamatta ne, jotka uhkaavat tätä järjestystä.

Kyse on siis sen hahmottamisesta, että jonkinlainen tiedon tuotantoa ja maailman tuntemista ohjaava tai ehdollistava näkökulma sisältyy tieteen neutraaliuden periaatteeseen ja käytäntöjen lisäksi erilaisten tieteen rahoittajien ääneen lausuttuihin itseymmärryksiin ja reflektioihin olipa kyse sitten ”kulttuuripääoman vaalijoista” tai ”maailman parantajista”. Jotakin jää aina katveeseen ja siten näkymättömiin myös toimijoilta itseltään, eikä tämä näkymätön ole merkitykseltöntä, sillä se kytkeytyy olemassa oleviin tai halitsemiin symbolisen vallan muotoihin ja uusintaa niitä.

Näin tarkasteltuna voidaan päätyä kysymään, miten erilaiset tieteen ja tutkimuksen toimijat erityisesti yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa tieteissä osallistuvat tai ovat osallisina niihin historiallisiin prosesseihin ja kamppailuihin, joiden lopputuloksia ne näyttävät teoretisoivan. Miten esimerkiksi tiedesäätiöt ovat mukana tuottamassa ja tekemässä niitä ilmiöitä, joiden tietynlaista tutkimusta ja teoretisointia ne rahoittavat, ikään kuin nämä ilmiöt olisivat valmiina maailmassa? Varsinaisten tiedeinstituutioiden rahoituksen, lähinnä siis Suomen Akatemian, kohdalla kysymys on tietyllä tavalla yksinkertaisempi siksi, että huippu- ja lippulaivatutkimus määrittää suoraan ne yhteiskunnalliset ilmiöt ja tarkastelukulmat, joista tulee tutkimuksellisesti tosia. Niiden vaikutus on siis tiedesäätiöiden vaikutusta suurempi. Mutta symbolinen pääoma avaa tähänkin uuden näkökulman: olipa huippuus kuinka todellinen ja mitattavakin tahansa, sen vaikutus syntyy tietyn symbolisen välityksen kautta.

Läpinäkyvyyden tyrannia

Kysymykset tieteen rahoittamisen vaikutuksista tutkimuksen suuntaamiseen voi helposti ymmärtää jonkinlaiseksi epäilykseksi, joka pyrki kritiiksen näkökulman kautta paljastamaan jotain kätköön jäävää - näkymätöntä, kuten edellä sanomme. Ikään kuin rahoittajilla olisi intressejä, joiden ei pitäisi saada vaikuttaa tutkimuksen tekemiseen ja jotka paljastamalla tieteen toiminta tulisi

entistä paremmaksi tietynlaisen läpinäkyvyyden nimissä. Tämä ei kuitenkaan ole ajatumme: pikemminkin kysymys rahoituksen vaikutuksista kohdistuu siihen katkokseen, joka tieteen itsemääräyksessä vaikuttaa olevan, kun puhutaan nimenomaan läpinäkyvyydestä, tieteen intressitömyydestä ja vapaudesta.

Läpinäkyvyydestä on Suomessakin keskusteltu aktiivisesti - aihe on toki vanha, mutta siitä on kirjoitettu paljon myös viime aikoina. Sami Pihlström (2022) on kirjoittanut otsikolla ”Tutkimusrahoituksesta, humanistisesta sivistyksestä ja suomalaisen tieteen tilasta” siitä, miten tieteen ”meidän” on ”vaivalloisen rakentamisen” kautta pidettävä huolta sivistyksestä. Tällä Pihlström tarkoittaa omien sanojensa mukaan ”klassista humboldtilaista sivistystä”, joka on lähtökohtaisesti uutta etsivää, itsekräittistä ja uudistuvaa.

”Tällaiseen sivistysprojektiin sitoutuvan tutkijan tulee kyetä näkemään sekä oman roolinsa rajallisuus että tieteen kokonaisuuden monitahoisuus. Toisin kuin oman alansa tai oppisuuntansa etua valvova vallankäyttäjä tai tavoittelija, sivistysprojektiin sitoutunut tutkija pyrkii ensisijaisesti edistämään tiedettä ylipäänsä.” (Pihlström 2022)

Pihlström argumentoi manifestinomaisesti, kuinka tällainen sivistys on jotakin, joka ei kaipa nykyaikaistamista, reagoimista tai varsinkaan ”konsultteja” päivittämään tutkijoita tieteen institutionaalisen nykytilanteen haasteista. Sivistys on tieteen ratkaisu, joka toimii juuri siksi että se on vaade tunnistaa ajanmukaiset ongelmat ja uudistua jatkuvasti: ”Laaja humanistinen näköala tunnistaa ja tunnustaa tieteen kaikessa monitahoisuudessaan ihmisen arvosidonnaiseksi toiminnaksi, joka kaipa jatkuvaa kriittistä, niin episteemistä kuin eettistäkin tutkailua” (Pihlström 2022). Jo tässä aiemmin sanotun pohjalta Pihlströmiltä voisi kuitenkin kysyä, mitä tieteen instituutioissa tapahtuu samaan aikaan kun tieteentekijät ”tutkailevat”. Yhtä lailla klassinen kuin Pihlströmin sivistys, on myös idealismin kritiikki: kun yhteiskuntaa katsotaan idealisesta näkökulmasta, jää huomaamatta mitä sen

todellisuus, sen materiaaliset puitteet ja ehdot, ovat. Rahoituksen suhteen vaikuttaa siltä kuin ajateltaisiin tieteen edistymisen olevan itsestään selvä, neutraali tavoite, jonka taakse ryhmittyy: kunhan vain tutkijat ja rahoitusinstituutioissa toimivat ymmärtäisivät luopua edunvalvonnan näkökulmistaan, niin kaikki olisi hyvin.

Sivistyksestä ja läpinäkyvyydestä on puhuttu myös silloin, kun on keskusteltu niin sanotun strategisen tutkimuksen ja perustutkimuksen asemista ja niiden välisistä suhteista. Samuli Hurri (2022) on strategiseen tutkimukseen kuuluvia arvovalintoja pohtiessaan jäsentänyt tilanteen niin, että sivistys ja tieteen reflektiivisyys toimivat myös tällaisessa tutkimuksessa tavalla, joka torjuu intressien aiheuttaman uhan tieteellisen tiedon pätevyydelle. Hurri ei puolusta Pihlströmin tavoin klassista ja ideaalista sivistystä äärettömänä tutkailemisen vaateena vaan etsii monitieteisyyden ja tieteidenvälisyyden kautta syvemälle menevää reflektiivisyyttä tieteen perustavien arvovalintojen suhteen. Hurrin ajatuksena ei ole tietoisuuden lisääminen valistuksen hengessä vaan eräänlainen selkeys suhteessa tieteenalojen ja tiedon rajoihin: tieteen objektiivisuus ei pohjaisi arvovapauteen ja intressitömyyteen vaan se Hurrin sanoin ”ilmenisi pyrkimyksenä selkeyteen sen suhteen, mitä yhteiskunnallisista ilmiöistä, ongelmista ja ratkaisuista voidaan sanoa tieteellisesti ja mitä ei voida” (mt., 22).

Tällainen ajatus sivistyksestä nimenomaan tutkimuksen ohjaamista koskevilla kysymyksissä on jotain muuta kuin puhumista Pihlströmin tapaan tieteestä ylipäänsä ja sen edistyksen ideaalisesta puhtaudesta. Se on kuitenkin yhä sivistystä, rakentamista sivistyksen alkuperäisen merkityksen mukaisesti tavalla, jossa se asettuu länsimaisen tieteen perinteen murentumista ja jopa tuhoa, järjettömyyttä vasten. Hurri päätyykin painottamaan perinteestä kiinnipitämistä, jonkinlaista vastuuta ja uudistumista: ”Mutta mitä jos onkin niin, että polttavin haaste ja kaikkien muiden haasteiden juurihaaste juuri nyt on sivistyksen katoaminen? Mitä jos sivistys ei ole pöytätapoja ynnä muuta sellaista, vaan sen katoaminen johtaa sanalla sanoen järjettömyyteen? Mitä, jos itse moderni yliopisto on vastuussa

tästä järjettömyydestä – ja sitä kautta kaikesta muusta?” (mt., 29).

Järjettömyyden uhka on kiinnostava asia: sen myöntäminen on yhteiskunnallisen järjestyksen kannalta ollut jo pitkään varsinaista valistuksen aikaa helpompaa siinä mielessä, että 1900-luvun kriittisten näkökulmien ja kriisien kautta on tullut mahdolliseksi ajatella ja toimia niin, että edistyneen ja järjen horisontti ei ole itsestään selvä lähtökohta. On nähty, että monet yhteiskunnallisen elämän polttavimmista ongelmista ovat nimenomaan tällaisen horisonttiin katsomisen tuottamia. Usein on tapana puhua kynänsästä, dekadenssista tai erilaisista melankolisen nihilismin muodoista, mutta sitä kautta horisontti on yhtä usein mukana jollain lailla, joko transgressiolla herkkäytymisen, menetyksen märehtimisen tai turmiosta kiihkoilun muodossa. Näiden lisäksi on kai kuitenkin mahdollista ajatella, että sama 1900-luvun opetus on tuottanut myös tietyn materialismin perinteen, joka tässä tapauksessa tarkoittaa katsomista horisontin sijaan alas, materiaaliin puitteisiin, rakenteisiin ja organisaatioihin. Tämä näkökulma on siis monella muulla yhteiskunnallisen järjestyksen tarkastelun alueella aivan valtavirtaa mutta tieteen itsensä suhteen yhäkin paljon harvinaisempaa.

Sivistyksen puolustamisesta huolimatta Hurri muistuttaa, että tällaisia tutkimusotteita on olemassa ja että niitä voisi käyttää tieteeseen itseensä: juuri ”etnosentrisen ja kolonialistisen menneisyytensä takia antropologia on tieteenalojen joukossa kehittänyt aivan erityisen sensitiivisyyden” suhteessa siihen, miten tiede ja tutkimus konkreettisesti, materiaalisesti katsoen, toimivat. Tieteen antropologisen tarkastelun voikin nähdä avaavan myös rahoituksen valtaa koskevan kysymyksen aivan uudella tavalla. Antropologit kuten Marilyn Strathern ovat 1980-luvulta lähtien tutkineet tieteen instituutioita nimenomaan ilman sivistyksen horisonttia ja kysyneet, mitä instituutioissa tapahtuu, millaisia rakenteita niissä vaikuttaa ja millaisia kokemuksia niiden puitteissa syntyy. Yhdessä klassikkoteksteistään ”The Tyranny of Transparency” Strathern (2000) tuottaa tieteen instituutioiden tarkasteluun lähtökohdan, jossa edellä kuvattu sivistyksen, edistyksen

ja intressittömyyden kautta rakentuva umpikuja edes hieman hellittää. Kun tämä umpikuja jätetään tarkasteluista usein käteen vain jankkauksen tieteen neutraaliuden äärettömästä vaateesta, Strathern koettaa kääntää katseen alas: olkoon yleinen tieteenpäämäärä mitä tahansa, katsotaan edes hetki sitä, mitä tapahtuu tässä ja nyt.

Läpinäkyvyys on termi, jota sekä Pihlström ja Hurri että tieteen instituutioiden julkisivutarinat toistavat. Tämä yleinen organisaatioiden toimintaan liittyvä ihanne on ollut keskeinen hallinnon kehittämisen tavoite vuosikymmenten ajan. Strathernin ajatuksena on, että vaikka ideaali vaikuttaa neutraalisti hyvältä, se pitää sisälleen ristiriidan. Kun läpinäkyvyyden nimissä pyritään tekemään näkyväksi koko toiminta, syntyy vaikutelma että tavoitteena olisi saada näkyviin jotain, mikä on näkymättömissä – ja oletettavasti siitä syystä, että sitä ei vielä olla saatu, tai haluttu näkyväksi. Ristiriita on siinä, että kun tätä läpinäkyvyyttä käytetään osana toiminnan arvioimista – oli sitten kyse instituutioista, hankkeista tai tutkijoista – oletetaan että läpinäkyvyys kytkeytyy jollain keskeisellä tavalla toiminnan tulokellisuuteen tai on jopa sen syy. Tätä kytkentää Strathern epäilee. (Strathern 2000, 317-318).

Etnografisen tutkimuksen voima tulee näkyviin siinä, kuinka Strathern osoittaa läpinäkyvyyden ideaalin olevan itse asiassa tietynlaista tyranniaa ja vallankäyttöä, joka palvelee aivan muuta kuin toimintaa itseään tai edes sen päämääriä. Strathern nimittäin selvittää, että kun toimijat läpinäkyvyyden nimissä tuottavat tietoa itsestään – esimerkiksi yliopistot erilaisten auditointien ja mittarien avulla – tapahtuu oleellisesti muutakin kuin viatonta esilletuomista. Jotakin aina jää tai pikemminkin siirretään piiloon samalla, kun näkyvyyttä sanotaan lisättävän. Eikä kyse ole mistään marginaalisesta asiasta vaan siitä minkä yleisestikin tunnetaan olevan yhdessä toimimisen ja elämisen ytimessä: läpinäkyvyyden ja sitä kautta vastuullisuuden tai tilivelvollisuuden tekniikat eivät tunnista tai niihin ei mahdu sellaista tietoa, joka on toimijoille välttämätöntä. (Strathern 2000, 314-315.) Yliopistoissa tällaista voi olla esimerkiksi niin sanottu hiljainen tieto tai erilaiset luottamukseen perustuvat suhteet.

Strathern muistuttaakin, että tiedontuotanto ei ole ajallisena prosessina kovinkaan selkeä; se sisältää hankaluutta, hankausta, epätoivoa, hämmennystä – sellaisia elementtejä, jotka eivät itseltään selvästi asetu mitattaviksi tai läpinäkyviksi. Rahoittajien suhteen voi ajatella, että kun rahoittajat omista lähtökohdistaan, omista itselleenkin tuntemattomista näkökulmistaan tulevat tutkimuksen alueelle, ne tuovat mukanaan jotakin, joka muuttaa tutkimusta rakentavia tai ylläpitäviä suhteita. Kun rahoituksessa haetaan vastuullisuutta ja läpinäkyvyyttä erilaisten viestinnällisten strategioiden ja toisaalta raportoinnin kautta, tällainen läpinäkyvyys voi myös tuhota jotakin siinä, mitä se jättää ulkopuolelleen tai mitä se ei tunnista - ainakin jos hyväksytään, että tutkimuksella ja tieteellisellä tiedolla on ”tuotannollisia pimeitä alueita”, jotka eivät suostu selkeyteen, rajoihin tai raportointiin.

Tutkimuksen aika, riskit ja tulokset

Läpinäkyvyyden tyranniassa voi siis sanoa olevan kyse tietynlaisesta kääntämisestä: toiminnan arviointi kääntää yhdessä toimimista ja organisaatioita kielelle, jossa ei ole tilaa tai aikaa näkymättömissä olevalle. Luottamuksen, suhteiden ja muiden toiminnan tason asioiden kieli kääntyy mittaamisen kielelle, ja samalla toiminnan sisällä eläneet hiljaiset ja mittaamisen silmin näkymättömät taidot ja tavat, niille varattu aika, katoavat. Kysymys rahoituksen tutkimusta suuntaavasta vaikutuksesta onkin kysymys toiminnan ajallisuudesta: Millaisia ajallisia merkityksiä rahoittajien käyttämällä sanastolla on? Mistä rahoittajien kiinnostavina pitämät kysymykset tulevat ja mihin ne tutkimusta vievät? Millä muilla tavoilla tieteen suuntaa voisi tarkastella kuin neutraalina edistyksenä? Millaisilla sanoilla – sillä kaikki rahoitusta hakevat tietävät, että on käytettävä oikeita sanoja – ”tieteen edistymistä” merkataan?

Etnografisen tutkimuksensa pohjalta Strathern huomauttaa, että läpinäkyvyyden ideaalin ongelmallisuudesta saa otteen tarkastelemalla toiminnan ajallista ulottuvuutta: läpinäkyvyyden tekniikat ovat ”ajattomia” ja siten

asettuvat erikoiseen suhteeseen sen todellisuuden kanssa, joka tapahtuu ajassa ja joka ei voi olla tiedetty läpinäkyvyyden ideaalin olettamalla tavalla. Strathernin esimerkki tällaisesta ajallisesta yhteensopimattomuudesta on opetus-tilanne, jossa opettajan selkeys (nykyään puhutaisiin luultavasti linjakkuudesta) tuottaa läpinäkyvyyttä ja vastaa tilivelvollisuuden vaateeseen. Näin syntyy oletus siitä, että läpinäkyvyyden kautta tiedettäisiin, mitä opiskelijalta voi vaatia, ja mitä tämä oppii. Strathern huomauttaa, että tällainen oletus kuitenkin juuri kätkee oppimisen ajallisen ulottuvuuden. Oppiminen vie aikaa juuri siksi, että siihen sisältyy – kuten kaikkeen tiedon tuotantoon – sotkua, affekteja ja hämmennystä. Nämä eivät ole vain opetustilanteen ongelmia vaan toiminnan ajallisuutta: niiden läpi kuleminen vie aikaa silloinkin – ja ehkä juuri erityisesti silloin – kun lopputulos on hyvä tulos.

Sama kysymys ajallisuudesta pätee Strathernin mukaan myös tutkimuksen tekemiseen. Läpinäkyvä organisaatio kätkee sen, että tutkijat käyttävät aikaa, tutkimus vie aikaa erilaisilla hallitsemattomilla ja näkymättömillä tavoilla. Jos organisaatio tai tutkimuksen rahoittaja ei tätä aikaa tunnista, tutkijoiden on otettava se salaa, varastettava se tai vaikkapa tehtävä töitä öisin.

Tutkimuksen ajallisuus käy siis huonosti yhteen läpinäkyvyyden vaatimuksen kanssa. Samalla tutkimuksen rahoittaminen on voimakkaasti tulevaisuuteen suuntautunutta toimintaa: rahoituksessa pelataan odotuksilla, kuvitelmissa, potentiaaleilla. Siksi kysymys ajallisuudesta tai sen hallitsemattomuudesta ei ole rahoittajien näkökulmasta neutraali tai helposti hyväksyttävä. Tätä hallitsematonta, näkymätöntä tulevaisuuden aikaa rahoittajat pyrkivät ottamaan haltuun ja tekemään näkyväksi kääntämällä sitä riskienhallinnan kielelle. Tämän takia onkin kiinnostavaa kysyä, millaisia kuvitelmiä, visioita ja tulevaisuuden odotuksia tieteen rahoittajat laittavat liikkeelle, ja millaisiin tulevaisuuksiin ne lataavat resurssiaan. Entä miten riskienhallinta tulee osaksi rahoittajien toimintaa?

Konkreettisesti on tietenkin niin, että rahoittajat haluavat riskejä. Esimerkiksi Suomen Akatemian hakemuksissa täytyy kertoa

tutkimuksen riskeistä (*”high risk, high gain”*) ja samalla toki osoittaa, että näihin riskeihin on varauduttu. Myös Koneen strategiassa halutaan tukea riskien ottamista ja kokeilukulttuuria: ”Saaren kartano on tulevaisuuden kokeilualusta.” Edellä Skeggsin ja symbolisen vallan termeillä avatun kysymyksen siitä, miten rahoitus suuntaa tutkimusta, voisi tutkimuksen riskien kohdalla muotoilla kysymykseksi riskienhallinnan asemasta osana tutkimuksen arvon määrittymistä. Huoli tutkimuksen onnistumisesta ja siitä miten rahoitus ikään kuin tuottaa tulosta, on toki ymmärrettävä - ja onhan tutkimuksen tekijänkin etu, että työn eteneminen on harkittua. Tästä hyvästä tarkoituksesta ei kuitenkaan seuraa, että rahoittajan huoli olisi neutraali: pelkkä tutkimuksen ajallisuuden kääntäminen riskienhallinnan kielelle on valinta, joka ohjaa tutkimusta tulosvasteuun ja mittaamisen sanastoon ja suuntaan joka sopii siihen.

Riski itsessään on kiinnostava sana, sillä sen voisi sanoa olevan juuri läpinäkyvyyden logiikan mukaisesti ajallisuuden hallintaa tässä ja nyt. Sananmukaisesti riski on jo tiedossa oleva vaara: riski seuraa riskin ottamisesta. Riski-sana juontuu kreikan kallioita ja rantakallioita tarkoittavasta sanasta *rhizikon*, enemmän tai vähemmän vaativasta merireitistä, joka siis kiertää tiedossa olevat karit joko läheltä tai kaukaa. Nykykäyttöönä sana on tullut juuri laskennallisen riskienhallinnan kautta: riski ei siis tarkoita sitä, että mitä tahansa voi tapahtua, vaan tietty todennäköisyys ennalta kuvitellun ja tiedetyn tapahtuman toteutumislle. Tämän takia puhe tutkimuksen vapaudesta, rohkean kokeilemisen arvostamisesta ja riskinottoon kannustamisesta ei ole sillä tavalla avointa, että tutkimuksen tulos voisi olla aivan mitä tahansa tai että sitä ei ollenkaan olisi: riskienhallinta keskittyy sen karin välttämiseen, että tulosta ei tule. Tässä kohtaa nykymuotoisen akateemisen kapitalismin yhteys kilpailuun ja julkaisemiseen on oleellinen: alasta riippumatta tuloksena on oltava julkaisu tai jotain muuta mitattavaa. Näin juuri rahoitus on se kytkentä joka liittää toisiinsa tutkimisen ja julkaisutahdin, joista jälkimmäisen vaikutukset kaikki tutkimusta tekevät tuntevat nahoissaan.

Kun riskienhallinta on nimenomaan tulevien jo oletettujen tapahtumien arvioimista ja mittaamista, se toimii oleellisena osana sitä ketjua, jossa tutkiminen ja tiedontuotanto kytkeytyvät tieteen johtamiseen ja hallintaan. Eräässä toisessa tekstissään Strathern on havainnollisesti eritellyt, kuinka tieteen tulosvastuullisuuden, johtamisen ja tietämyksenhallinnan päämäärät eivät käy yksiin tutkimuksellisten päämäärien kanssa. Vaikka arvioiminen onkin molempien käyttämä työkalu, niiden päämäärien keskinäisen eron unohtaminen saa aikaan illuusion siitä, että tutkimuksen näkökulmasta hyvin tehty tutkimus saisi myös hallinnan näkökulmasta ansionsa mukaan – ”Mikä nurinkurinen sekasotku!” (Strathern 2006, 194.) Strathern käyttää jälleen esimerkkinä opettamista. Hallinnan teoreettisesta näkökulmasta on niin että kaikkien on mahdollista saada paras arvosana, mutta opiskelun itsensä ja oppimisen kannalta tästä teoreettisesta näkökulmasta ei näe kunkin oppijan ja tilanteen ajankäytön mahdollisuuksia, tapoja ja taitoja. Jos parasta arvosanaa ei saavuteta, kyse on hallinnan näkökulmasta katsoen epäonnistumisesta, oppimisen näkökulmasta taas ajankäytöstä, joka ei eri syistä satu käymään yksiin mittaamisen kanssa.

Sellainen tapahtuma, että onnistunut tutkimus ei tuottaisi mitattavissa olevaa tulosta, on siis kuvittelukyvyyn ulottumattomissa, kun kuvittelijana on riskienhallinta. Voi kuitenkin aivan hyvin kysyä, eivätkö monet tutkimuksen tekemisen keskeisistä käytännöistä näyttäyty näin varsinaisina karikkoina. Mitä muuta vaikkapa lukemisen tai yhteisen luottamuksen rakentamisen viemä aika on, kuin tuloksettomuuden riskin realisoitumista? Miten julkaisuja ehtii edes kirjoittaa odotetussa tahdissa pelkän kirjoittamisen vaatiman ajan kannalta? Juhana Venäläinen (2022) on kuvannut tätä akateemisen kapitalismin valtaamaa tilannetta näin: yksilöiden tasolle levinneen tulosvastuullisuuden ideaalin, optimoinnin ja kellottamisen, tuloksena lukeminen, ehkä pian kirjoittaminenkin, näyttävät ajanhukalta, ainakin siinä aikaa vievässä ja riskialttiissa muodossa, jossa tutkimuksen tekeminen niitä hyvin usein tarvitsee.

Miten tutkiminen näissä puitteissa on mahdollista? Millaisesta näkökulmasta tutkimusrahoituksen vaikutuksen voisi nähdä ja millaisella otteella ja menetelmillä siihen tarttua? Joku voi esimerkiksi kiirehtiä vastaamaan, että jos Koneen säätiötä ei olisi, rohkeiden avausten mahdollisuudet katoaisivat sen siliän tien, tai jos kansallista Jufo-luokitusta ei olisi, englanniksi julkaistu globaali huippututkimus jyräisi alleen kaiken. Edellä kuvatulla antropologisella tutkimusotteella voisi-kin juuri tästä syystä olla paljon enemmän annettavaa kuin miltä julkista keskustelua seuraamalla vaikuttaa: tiedontuotantoa jäsentävistä ideaaleista ja ikuisista päämääristä luopuminen ei johda tiedon, tieteen tai sen merkitysten tuhoutumiseen, järjestömyyteen tai mielekkyyden loppuun: tietoa syntyy oppineista ja opeista välittämättä. Tieteen toiminta sinänsä ei siis vaarannu siitä, että sitä katsotaan ilman ideaaleja, ikään kuin maan tasalta. Tämä pätee myös rahoitukseen: vaikka neutraaliuden ja läpinäkyvyyden kaltaisista termeistä luopuisi, rahoituksen arvo sinänsä ei katoa, vaan voisi syntyä mahdollisuus nähdä selkeämmin niitä suuntia, joihin rahoitus tutkimusta ohjaa. ■

ARI KORHONEN JA KATARIINA MÄKINEN
ovat Tiede & edistyksen päätoimittajat

KIRJALLISUUS

- Hurri, Samuli (2022) "Strateginen tutkimus, mitä ja miksi?" *Tiedepolitiikka*. Vol 47 Nro 2. <https://journal.fi/tiedepolitiikka/article/view/114995>
- Kuusela, Hanna, Tomperi, Tuukka, Raipola, Juha, Kaleva, Veera, Poutanen, Mikko, & Tervasmäki, Tuomas (2022) "Säätiöyliopistojen perustajien valta: tapaus Teknologiateollisuus ja Tampereen yliopisto." *Tiede & edistys*, 47(3), 166–189. <https://tiedejaedistys.journal.fi/article/view/115244>
- Pihlström, Sami (2022) "Tutkimusrahoituksesta, humanistisesta sivistyksestä ja suomalaisen tieteen tilasta." *Tieteessä Tapahtuu*, 40(1). <https://journal.fi/tt/article/view/114984>
- Skeggs, Beverley (1997) *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Skeggs, Beverley (2014/2004) Elävä luokka. Suom. Lauri Lahikainen ja Mikko Jakonen. Tampere: Vastapaino.
- Strathern, Marilyn (2000) "The Tyranny of Transparency." *British Educational Research Journal*. Vol. 26, No. 3, 309-321.
- Strathern, Marilyn (2006) "A Community of Critics? Thoughts on New Knowledge." *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. Vol. 12, No. 1, 191-209.
- Venäläinen, Juhana (2020) "Ajattelun riitelevät rytmit: kirjallisen elämän temporaalisuuksia mitallistetussa yliopistossa." Teoksessa Elina Arminen, Anna Logrén & Erkki Sevänen (toim) *Kirjallinen elämä markkinaperustaisessa mediayhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino.